

skulle ha varit avgörande för deras ambitioner och den roll de fick övertygar inte helt. Bland deras efterträdare hade t.ex. John Bolton både bred erfarenhet av utrikespolitiken, bestämda åsikter och vana att hantera media. Men till de tvås nivå når de övriga inte.

En fråga man kan ställa sig är om den höga externa profil som Kennan, Kissinger och Brezinski hade är den bästa vägen att utöva inflytande eller om Paul Nitzes på den interna beslutsprocessen inriktade modell kan vara effektivare. I dennes fall innebar denna att han nästan konstant från 1940- till 1980-talet var på rätt plats när säkerhetspolitiska frågor diskuterades. Under Jimmy Carters presidentperiod hamnade Nitze (som var registrerad republikan) i politisk exil. Men han återkom under Reagan som förhandlare i rustningskontrollfrågor och fortsatte upp i 80-årsåldern. Att han, trots stor erfarenhet och en gedigen kunskapsbas, aldrig fick bli försvars-, utrikesminister eller nationell säkerhetsrådgivare var nog en besvikelse. Den hängde säkert ihop med hans väl utvecklade och utsagda misstänksamhet mot Sovjet, en övertygelse om att USA inte fick komma på efterkälken när det gällde rustningarna, och en ovilja att kompromissa. I detta liknade han sin gode vän och rival George Kennan. De drev, tyckte nog många i det Washingtonska etablissemanget, ofta sina ståndpunkter alltför hårt.

Politik handlar till sist i mycket om förhandlingar. Där var Henry Kissinger mästaren.

Zander, Ulf, 2023. *Raoul Wallenberg – liv och legend. Sverige, Ungern och USA*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Anmälan av Anders E. B. Blomqvist

Ulf Zanders bok om Raoul Wallenberg handlar inte bara om Wallenbergs liv, utan också om hur kunskapen om hans gärning har format och vidmakthållit legender och myter. Zander för fram tesen att historia och myt inte nödvändigtvis står i motsatsförhållande, utan ofta existerar parallellt i komplexa relationer. Hans analys är inspirerad av den teoretiska inriktningen *Entangled history*, en ansats som tillför en viktig transnationell dimension.

Anders E. B. Blomqvist är lektor i historia vid Institutionen för kultur och samhälle, Högskolan Dalarna.
E-post: abq@du.se

Trots Zanders uttalade ambition att integrera historia och myt används vissa historiska uppgifter främst som bakgrund och andra som en del av analysen, vilket innebär att den teoretiska ansatsen inte genomförs helt konsekvent. Han inleder med en bred diskussion om historieskrivning och minneskultur, men det saknas en tydligt formulerad teoretisk ram och ett klart definierat forskningsproblem för att styra analysen. Det gör att framställningen blir något organisk, vilket kan upplevas både som en för- och nackdel.

Trots detta är boken en välskriven och tankeväckande genomgång av såväl personen Raoul Wallenberg som den mytbildning som har vuxit upp kring hans insatser. Med historikerns känsla för kontext placerar Zander Wallenbergs gärning i Budapest 1944 inom ramen för svensk utrikespolitik, den europeiska krigshistorien och efterkrigstidens politiska konfliktytor. Boken rör sig skickligt mellan det biografiskt personliga och det kulturhistoriska perspektivet och belyser samtidigt hur Wallenberg har tolkats, hyllats – och ibland instrumentaliserats – i olika nationella och ideologiska syften. Zander tar bl.a. upp hur synen på Wallenberg gått från stridsfråga till varumärke i den svenska kontexten och hur han blivit amerikaniserad via filmatiseringar. Zander förklarar hur Wallenbergs gärningar och hjältestatus manifesteras i statyer och monument genom vilka han blivit förevigad.

Zander skriver med ett klart och tillgängligt språk, och bokens uppbyggnad gör den lika användbar för den intresserade allmänheten som för forskare och studenter. En styrka i framställningen är hur han nyanserar bilden av Wallenberg utan att förminska dennes insatser. Genom att undersöka både samtida dokument och eftervärldens tolkningar – från filmer och minnesmärken till politiska uttalanden – visar han övertygande hur en historisk person kan omvandlas till en symbol. Resultatet är en balanserad och insiktsfull bok som stimulerar till vidare reflektion kring både hjältebegreppet och historieskrivningens villkor.

En central metodologisk utmaning i en bok av detta slag är att författaren måste röra sig mellan flera nationella historiografier och samtidigt förhålla sig till deras respektive politiska sammanhang. Utifrån min expertis i ungersk historia framstår Zanders behandling av den ungerska Förintelsen som ett område där vissa framställningar hade behövt mer kritisk analys och justeringar.

För det första framställer Zander Ungern som något av ett undantag vad gäller antisemitism före första världskriget. Detta perspektiv riskerar att dölja centrala aspekter. Samtidigt som judarna emanciperades under 1800-talet inom den ungerska delen av dubbelmonarkin Österrike-Ungern, växte också antisemitismen, bland annat i form av ett antisemitiskt parti och den uppmärksammade Tiszaeszlár-rättegången 1882, där judar anklagades för ritualmord. Judarna erhöll medborgerliga rättigheter, men denna inkludering var villkorad och antisemitismen levde vidare i samhället. Den så kallade "judefrågan" var därmed inte löst, utan intensifierades efter första världskriget i samband med

politiska omvälvningar och införandet av Horthys auktoritära regim, där antijudiska lagar antogs redan på 1920-talet. Ungern utgjorde därmed inget undantag.

För det andra behandlar Zander deportationen av cirka 16 000 judar 1941 på ett sätt som ligger nära en historiesyn som senare fått stöd från ungerska historiker med band till Orbán-regimen. Zander skriver att judarna deporterades eftersom de "saknade uppgifter om ungerskt medborgarskap", vilket liknar det omdiskuterade påståendet från Sándor Szakály vid Veritas-institutet om att det rörde sig om ett "utlänningsärende". I själva verket fanns bland de deporterade både polska och ungerska judar. Syftet var, förutom att deportera judiska flyktingar, också att etniskt rensa gränsområdena i Karpato-Rutenien – inte bara från judar utan även från romer – och flera byar tömdes helt. Ungerska myndigheter var väl medvetna om att många av dessa individer hade rätt till, eller redan erhållit, ungerskt medborgarskap. Den högsta ungerska ledningen fick också rapporter om att de som deporterades sköts ihjäl på plats. Det var således en medveten deporteringspolitik och upptakten till Förintelsen.

För det tredje skriver Zander att judar "spred uppgifter om det folk mord som pågick" i tyskockuperade områden. Formuleringen är problematisk, eftersom det under 1941 var mycket svårt att fullt ut förstå omfattningen och systematiken i det som senare benämndes som Förintelsen. Hédi Frieds vittnesmål i *Frågor jag fått om Förintelsen* är ett exempel på denna samtida osäkerhet. Zander använder senare begreppet "massmord", vilket framstår som mer rättvisande.

Ett allvarligt problem är att framställningen skapar intryck av två separata massavrättningar. Han skriver först att "cirka 16 000 judar [...] sköts ihjäl i Ukraina", och på nästa sida att "22 000 judar [...] i slutet av augusti likviderades i en massaker i Kaments-Podolsk". Det handlar dock om en och samma massavrättning, där både deporterade ungerska judar och lokala judar mördades. Därtill är det inte klarlagt om ungerska soldater deltog i själva avrättningarna, även om de fanns i närheten. George Eisens nya studie *Summer of Mass Murder* ger en fördjupad analys av händelserna. Utifrån min egen forskning finns även indikationer på att romer deporterades till samma plats, vilket förbigås i Zanders framställning.

Zander fördjupar inte heller analysen av det ungerska administrativa maskineriets roll i de omfattande deportationerna 1944. Lokala borgmästare, statssekreterare och den ungerska byråkratin bar huvudansvaret – i samarbete med Adolf Eichmanns specialstyrka. När det gäller Horthy tecknar Zander en komplex bild men undviker att nämna Horthys dokumenterade antisemitiska hållning, som han själv uttryckte i privat korrespondens. Att Zander återger ett citat där en ungersk historiker menar Horthy inte var "ond" framstår som problematiskt i ljuset av den roll han spelade i Förintelsen i Ungern och framförallt eftersom den sittande Orbán-regeringen medvetet velat rehabilitera Horthys

insatser som en nationell ledare. Föreställningen om Horthy som en räddare genom att han stoppade deportationerna i juli 1944 måste vägas mot det faktum att han inte ingrep tidigare, när över 400 000 judar redan deporterats från landsbygden.

Zander skriver också att Gustaf V "beordrade" Horthy att stoppa deportationerna. Detta ger en överdriven bild av kungens faktiska roll. Den ungerska regeringens vändning bör snarare förstås i ljuset av hot om allierade bombningar av Budapest, amerikanska varningar om framtida krigsbrottsåtal, samt det förändrade krigsläget efter Normandie. Kungens telegram bör ses som en av flera påtryckningar – inte som en order. Påven och andra aktörer framförde liknande krav.

En av bokens starkaste delar är analysen av Wallenbergs eftermäle. Zander visar hur Wallenberg under kalla kriget blev en symbol i kampen mot Sovjet, och hur hans öde påverkade Sveriges relationer med östblocket. Däremot kunde Zander ha fördjupat analysen av det historiografiska skiftet under 1980-talet. Han beskriver Hugo Valentin som en av de första att skriva om pågående folkmord, men Valentin använde inte begreppet "folkmord" utan termer som "utrotningskrig" och "judepogrom". Denna terminologiska distinktion är viktig eftersom "folkmord" är ett juridiskt och historiskt laddat begrepp.

Zander berör även den svenska regeringens ekonomiska hänsyn i hanteringen av Wallenbergfrågan, såsom miljardkrediten till Sovjet, men en mer kritisk analys av den svenska statens agerande hade fördjupat analysen ytterligare. I nuläget finns fortfarande uppgifter om Wallenberg i svenska arkiv som varken hans närmaste släktingar eller forskare har fått tagit del av. Frågan är vad de uppgifterna kan dölja om Sveriges hantering. Zanders redogörelse för sovjetiska förklaringsmodeller är intressant, men en koppling till interna maktspel och antisemitisk propaganda inom det sovjetiska systemet hade fördjupat analysen ytterligare. En jämförelse med andra försvunna personer hade också varit givande. Därtill saknas en diskussion om källkritiska problem kring Wallenbergs öde och de motstridiga uppgifter som förekommer.

Sammanfattningsvis är *Raoul Wallenberg – liv och legend* en viktig och intressant bok som belyser hur Wallenbergs liv och gärning har tolkats i olika historiska kontexter. Vissa historiska uppgifter kunde ha belysts mera kritiskt framför allt gällande Förintelsen i Ungern och Horthys roll. Trots detta är det en läsvärd studie om samspelet mellan historia och mytbildning, och en värdefull ingång till diskussionen om minnespolitik och historiekultur. Detta gör Zanders verk läsvärt.